

УДК 343.541(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.64>

Д. М. Тичина

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>*

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Вітчизняна кримінологічна наука сьогодні опинилась у непростій ситуації, пов'язаній не лише з необхідністю пошуку адекватних відповідей на зростаючі кримінальні загрози, що негативно змінюються, але і з потребою оновлення усталених і традиційних дослідницьких схем та аналітичних принципів. Кримінологія зараз перебуває на складному етапі свого розвитку, обумовленому утвердженням плюралізму методологічних позицій і пошуком адекватної сучасним реаліям наукової парадигми аналізу таких соціальних феноменів, як злочинність та боротьба з нею.

Водночас, на сучасному етапі розвитку суспільства, держави в цілому і правоохоронних органів зокрема, необхідний інтегрований системний аналіз соціального розвитку, що дозволить простежити віктимологічні тенденції й динаміку віктимологічних процесів, Віктимологічне прогнозування та запобігання злочинам, заради якого варто здійснювати віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації, – одне з головних завдань правоохоронних органів загалом й Національної поліції України зокрема [1].

У зв'язку з процесом розвитку і ущільнення структури злочинності та посилення віктимності громадян, сьогодні необхідно враховувати виникаючі нові особливості злочинності і віктимності, своєчасно уточнюючи програмні цілі та завдання [2]. Відповідно до розвитку країни та регіонів різко зростає потреба в програмуванні віктимологічного запобігання злочинності.

Відповідно до системного підходу для ефективного програмування віктимологічного запобігання злочинності важливим є розуміння і облік наступних факторів: досягнення конкретних цілей запобігання кримінальним правопорушенням; підвищення рівня віктимологічної безпеки за допомогою координації та оптимального використання ресурсів правоохоронних органів.

Процес створення моделі віктимологічного запобігання злочинності є основою програмування віктимологічного запобігання злочинності. А віктимологічне запобігання злочинності, в свою чергу, це діяльність з виявлення об'єктивних і суб'єктивних детермінантів віктимності та їх нейтралізація, зниження рівня віктимізації суспільства [3; 4].

Заходи, що застосовуються без урахування дихотомії «злочинець-жертва», віктимологічних ситуацій і детермінантів, малоефективні. Низька ефективність запобіжної діяльності є результатом недоліку кримінологічного аналізу злочинності без її віктимологічних особливостей [5, с. 301].

Здійснення комплексного впливу на злочинність необхідно розглядати в симбіозі з програмуванням віктимологічного запобігання, оскільки запобігання злочинності – частина програми соціально-економічного розвитку будь-якої територіальної громади. Отже програмування віктимологічного запобігання домашньому насильству в першу чергу повинно враховувати віктимологічні явища і процеси, що детермінують його на певній території, у певних сім'ях та за певний період часу.

Провідну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжний вплив на потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів кримінальних правопорушень до їх вчинення.

Програма віктимологічного запобігання домашньому насильству передбачає три основні частини: аналітичну, прогностичну та контрольну. Очікуваний результат програмування віктимологічного запобігання домашньому насильству – установка соціального контролю над процесами віктимізації і мінімізація його соціальних наслідків.

Загалом, програмування віктимологічного запобігання злочинності – важлива теоретична і практична проблема. Її моделювання [6, с. 14–17] і реалізація дозволяє створити механізм організації ефективного впливу координації суб'єктів, що беруть участь в реалізації програм, а також виділити мету і завдання програми віктимологічного запобігання кримінальних правопорушень, підвищивши результативність запобігання злочинності в цілому і забезпечивши віктимологічну безпеку зокрема.

Урахування всіх даних, навіть самих незначних на перший погляд обставин віктимологічного характеру стає особливо важливим у випадках, коли можливо реально запобігти кримінальному правопорушенню. Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації жертв залежно від кримінальних правопорушень, від яких вони постраждали, з включенням даних інших класифікацій, розробляти методики запобігання окремим видам кримінальних правопорушень з використанням віктимологічних факторів [7, с. 134; 8, с. 186]. Це не самостійні віктимологічні методики, але в них повинні бути максимально враховані віктимологічні можливості запобіжної роботи. Створення таких методик повинні ґрунтуватися на аналізі детермінантних чинників можливо більшого числа кримінальних правопорушень однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуацій,

поведінки злочинців, потерпілих та інших компонентів механізму кримінального правопорушення.

Залежно від форми домашнього насильства і характеру шкоди, яка може бути заподіяна потерпілому, передбачаються заходи забезпечення його безпеки і нейтралізації злочинця. Природно, найбільш детально повинні бути відпрацьовані варіанти забезпечення безпеки в ситуаціях, коли можливе заподіяння шкоди життю і здоров'ю. Таким чином, методика повинна враховувати не тільки типову, а й конкретне, індивідуальне, тобто особливості поведінки людини (в якій би ролі вона не виступала), що характеризується різноманітністю, широкою варіантністю, значною ймовірністю відхилення від середніх норм, інакше кажучи, містити альтернативні плани дій [9, с. 19–20].

Водночас, ми погоджуємося із А. Б. Благою в частині того, що важливим є визнання та дотримання наступних відправних конституційних положень при створенні системи поводження з жертвами домашнього насильства:

– право на інформацію (всі жертви домашнього насильства мають право на отримання чіткої інформації про розвиток їх справи і прийняті рішення;

– захист (жертви, які відчувають страх перед помстою з боку злочинців, їхніх родичів і знайомих, повинні мати право на надійний захист, у виняткових випадках включаючи зміну прізвища, місця проживання, фізичну охорону, право на забезпечення безпеки в суді при наданні показань та накладення додаткових правообмежень на злочинців);

– компенсація (жертви домашнього насильства повинні бути впевнені у отриманні компенсації за заподіяні кримінальним правопорушенням фізичні і психічні травми, емоційний збиток, втрату доходу, компенсацію лікування, не компенсовані системою соціальної допомоги, прийнятою в державі) [10].

Структура соціально-правового механізму захисту жертви домашнього насильства є єдиною системою функціонування, складається із

правових засад, які закріплюють права і свободи (юридичний статус особи), юридичних засобів (правові гарантії) та соціальних умов, які у своїй сукупності створюють реальні можливості для повноцінного захисту своїх прав та свобод від протиправних посягань. При цьому механізм соціально-правового захисту жертви домашнього насильства повинен постійно діяти, адже пасивність і бездіяльність можуть призвести до суспільно небезпечних наслідків, які виявляються в масових порушеннях прав і свобод, у занепаді загальнолюдських цінностей, у зростанні правового нігілізму, що призводить до порушення принципів рівності, гуманізму, соціальної справедливості, законності та панування права. Крім цього, призначення механізму захисту жертв кримінальних правопорушень полягає у створенні умов для вільного і всебічного розвитку особи та її самовизначення, зростання поваги до людської гідності, безперечного і невідкладного вжиття відповідних заходів у випадках порушення гідності особи, її прав і свобод. Саме тому механізм захисту жертви домашнього насильства повинен розглядатися під кутом зору його діяльної сторони, тобто функціонування.

Організація віктимологічного моніторингу потребує поглибленого аналізу з урахуванням не тільки кримінологічної ситуації, але й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного кримінального правопорушення і злочинності загалом [1].

Вчені досить давно застосовують систему моніторингу злочинності, накопичуючи досвід прогнозування вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, і стану злочинності в цілому [11–13].

Віктимологічний моніторинг – спеціально організоване систематичне спостереження за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування кримінологічної ситуації [1, с. 53].

Аналіз кримінологічної літератури та

матеріалів кримінальних проваджень дозволяє визначити, що до об'єктивних ознак, які дають змогу з досить високим ступенем імовірності визначити можливу жертву домашнього насильства, належать: 1) зловживання алкоголем чи наркотиками; 2) систематичні побутові конфлікти; 3) ухилення від суспільно корисної праці, безцільного проведення часу; 4) схильність до скандалів, бійок; 5) факти погроз застосування сили; 6) невчасне реагування працівників поліції на повідомлення про конфлікти; 7) відсутність належного обліку осіб, які, з огляду на їхню поведінку, можуть стати жертвами; 9) слабка професійна та психологічна підготовленість осіб, які здійснюють віктимологічну профілактику.

Зміст планування системи віктимологічного моніторингу полягає у створенні функціональної моделі чи у плануванні усього технологічного процесу отримання віктимологічної інформації. Оскільки усі етапи отримання віктимологічної інформації тісно пов'язані між собою, недостатня увага щодо розробки якого-небудь етапу неминує призведе до різкого зниження достовірності (цінності) усієї отримуваної інформації. На підставі аналізу правоохоронної практики, варто наголосити, що якісна побудова національної системи віктимологічного моніторингу повинна включати такі етапи, зокрема:

1) постановка завдань віктимологічного моніторингу кримінологічної ситуації і вимог до віктимологічної інформації. Для окреслення вимог до віктимологічної інформації необхідна велика деталізація поставлених завдань. Важливу роль при цьому відіграє формулювання чіткого уявлення про віктимологічні показники та детермінанти злочинності, про способи кримінологічної оцінки. На підставі чітко сформульованих завдань, а також з урахуванням раніше отриманих віктимологічних показників щодо кримінологічної ситуації, визначаються вимоги до віктимологічної інформації, включаючи форму та терміни її надання населенню, особливо найбільш віктимним соціальним групам. На першому етапі

повинні бути обрані основні методи обробки віктимологічних показників (абстрагування, узагальнення, формалізація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичний і логічний, структурно-функціональний аналіз та інші), оскільки від них значною мірою залежать частота і терміни віктимологічних спостережень, а також вимоги до повноти отримуваних віктимологічних відомостей;

2) створення структури віктимологічного спостереження та визначення принципів її здійснення. Це основний і найбільш складний етап, під час якого з урахуванням поставлених завдань та наявного досвіду функціонування системи віктимологічного моніторингу визначаються основні суб'єкти віктимологічних спостережень, у тому числі центральні і регіональні; вирішується питання про доцільність і масштаби використання системи віктимологічного моніторингу кримінологічної ситуації;

3) побудова мережі віктимологічного моніторингу з використанням віктимологічної служби. Такий етап передбачає реалізацію на основі запропонованої структури віктимологічного моніторингу принципів віктимологічного спостереження з урахуванням специфіки регіональних аспектів кримінологічної ситуації. Деталізується співвідношення кримінологічного та віктимологічного спостережень, визначається територія найбільш інтенсивних віктимологічних спостережень, помічається періодичність таких спостережень кримінологічної ситуації. Складаються конкретні віктимологічні програми регіональних спостережень, що регламентують перелік віктимологічних показників, частоту та терміни спостереження;

4) розробка системи отримання віктимологічних даних та надання інформації працівникам правоохоронних органів й громадськості. На цьому етапі визначаються особливості ієрархічної структури отримання і збору віктимологічної інформації; планується розробка віктимологічних банків даних; визначаються умови надання віктимологічних інфор-

маційних послуг, які виконуються з їхньою допомогою; контроль точності й достовірності отримання віктимологічних показників на всіх етапах віктимологічного моніторингу сучасної кримінологічної ситуації;

5) оцінка отриманої віктимологічної інформації та прийняття рішення щодо розробки та впровадження заходів віктимологічного запобігання. На завершальному етапі надається детальна віктимологічна характеристика кримінологічної ситуації, яка подається у засоби масової інформації у вигляді доповідей, звітів, оглядів, у яких викладено стан злочинності на території країни (регіону) за певний період часу. Після створення системи віктимологічного моніторингу та початку її функціонування з'являється необхідність перевірити, чи відповідає отримана віктимологічна інформація кримінологічної ситуації початковим вимогам до неї, чи можливо на її основі ефективно реалізовувати заходи віктимологічного запобігання злочинам. Для цього необхідно налагодити взаємодію правоохоронних органів з громадськими організаціями, які надають допомогу жертвам кримінальних правопорушень [1, с. 54].

Якщо отримана віктимологічна інформація не перевищує встановлених вимог, які ставляться державними чи регіональними програмами, то систему віктимологічного моніторингу можливо залишити без змін. Якщо ж ці вимоги не виконуються, а також при появі нових задач, система віктимологічного моніторингу потребує перегляду.

Однак, якщо віктимологічні прогнози свідчать, що віктимність у майбутньому зростатиме, то видається за необхідне організувати її утримання на початковому рівні розвитку віктимогенних процесів [6].

У зв'язку з цим, уявляється за необхідне створення «ситуаційних віктимологічних центрів» на базі Національної поліції України. Завдання таких центрів – узагальнення зібраної віктимологічної інформації та її аналіз, накопичення заходів віктимологічного прогнозування й побудова можливих вікти-

мологічних моделей розвитку злочинності та її запобігання. Головна їх функція – динамічне моделювання, яке дозволить прогнозувати можливі віктимологічні наслідки різних варіантів розвитку окремих видів кримінальних правопорушень (зокрема, домашнього насильства) та злочинності загалом.

Віктимологічний аналіз та прогноз, які можуть бути надані ситуаційним віктимологічним центром, допоможуть правоохоронним органам всебічно володіти складною кримінологічною ситуацією, створити умови щодо майбутнього ефективнішого віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням.

Оскільки віктимологічний прогноз ґрунтується на певних припущеннях, необхідно вивчити віктимологічні детермінанти, що впливають на злочинність, зокрема: віктимогенні та антивіктимогенні; масову та індивідуальну віктимність; віктимологічні феномени, а саме – десоціалізацію особи злочинця та інстинкт самозбереження. Після дослідження віктимологічних детермінантів кримінальних правопорушень на визначеній території, або у конкретній сім'ї (на прикладі домашнього насильства), можна формулювати прогноз про віктимологічні заходи запобігання [14, с. 13].

Практичне призначення віктимологічного прогнозування полягає у підготовці віктимологічних пропозицій, рекомендацій і програм віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням; оцінці того, у якому напрямі необхідно розвивати об'єкти віктимологічного прогнозування та які конкретні напрями запобігання віктимізації необхідно застосовувати [14, с. 14].

Специфічним методом прогнозування є сценарний прогноз – своєрідний метод опису логічно послідовного процесу, події, виходячи з ситуації яка склалася. Ефективність та надійність віктимологічних прогнозів визначаються багатьма чинниками, до яких відносяться: вибір основних віктимологічних детермінантів, визначення їх ролі та значимості у соціумі;

виявлення головних тенденцій досліджуваних віктимологічних явищ та процесів; екстраполяція отриманих закономірностей на майбутнє; складання комплексного багаторівневого віктимологічного прогнозу як в цілому щодо віктимності, так і за окремими її видами; глибина та об'єктивність віктимологічного аналізу початкової інформації.

Головною позицією побудови віктимологічного прогнозування є рух від мети до віктимологічних засобів (нормативне віктимологічне прогнозування), або від віктимологічних засобів до оптимального варіанту досягнення мети (пошукове віктимологічне прогнозування). Як правило, у процесі прогнозування великих соціальних систем використовуються обидві позиції, що і забезпечує їх результативність та взаємодію у системі «віктимність – злочинність».

Варто також зупинитися і на елементарних практичних рекомендаціях, які можуть служити з метою самозахисту від домашнього насильства. Вихідним при цьому є положення про те, що кожен потенційний потерпілий в принципі здатний передбачити можливість несприятливого розвитку кримінальної ситуації і вживати необхідних дій, щоб її уникнути. Завдання полягає в тому, щоб кожна особа могла дати правильну оцінку можливої кримінальної небезпеки і на цій основі будувати тактику своєї поведінки. Причому мається на увазі не тільки особиста безпека громадянина, а його дітей і близьких. Основним елементом всіх рекомендацій завжди буде необхідність уникнення дій, що провокують злочинця на вчинення домашнього насильства.

Незалежно від специфіки окремих кримінальних правопорушень такого роду вказаний імператив поведінки особливо важливий стосовно розвитку конфліктів на побутовому ґрунті. Зрозуміло, для кожної з ситуацій такі рекомендації, на перший погляд, надзвичайно прості, але вони виходять з досвіду кримінологів, досліджень психіки і психології злочинців і, звичайно, базуються на елементарному здоровому глузді, який, на жаль, частіше за

все і порушується. Важливо, наприклад, щоб обидві сторони домашніх конфліктів постаралися зрозуміти один одного, подивитися на ситуацію з протилежного боку, правильно її зрозуміти і оцінити, визнати помилковість своїх претензій і дій. І вже тим більше уникати придушення і приниження один одного, що ніяк не сприяє вирішенню сімейних конфліктів. З огляду на, те що у випадках домашнього насильства та інших пов'язаних із ним кримінальних правопорушень важливим фактором розвитку кримінальної ситуації є алкоголізм, першочергового значення набуває наркологічне лікування і своєчасне звернення до спеціалістів психологів і психіатрів.

Таким чином, провідну роль у віктимологічному запобіганні домашньому насильству має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного моделювання є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на створення моделей віктимності жертв з метою розроблення заходів з надання їм своєчасної віктимологічної допомоги. Меті віктимологічного запобігання домашньому насильству можливо досягнути шляхом розробки й реалізації довгострокових державних програм такого запобігання. Моделювання і реалізація цих

програм дозволить створити механізм організації ефективного віктимологічного запобігання, підвищити ефективність кримінологічної безпеки й забезпечити віктимологічну безпеку громадян й суспільства в цілому.

Підсумовуючи вищевикладене, наголосимо на тому, що у загальному вимірі, передбачена у статті система заходів запобігання домашньому насильству буде ефективною лише за умови консолідації, а саме: зусиль суспільства і держави (лише шляхом об'єднання суспільних і державних інститутів можливий ефективний вплив на причини, що породжують протиправність (причини ж перебувають в економічній, духовній, політичній і соціальних сферах)); правоохоронців (у цьому консолідованому об'єднанні кожен правоохоронний орган чи підрозділ повинен чітко знати і виконувати свої функції, а також взаємодіяти з іншим, за схемою дільничні офіцери поліції – патрульні – інспектори дозвільної системи, а так само і, превенція – органи досудового розслідування – прокуратура тощо); наукової спільноти, і спеціалізованих інститутів для підготовки спеціальної літератури, присвяченій цій проблемі); усіх ЗМІ для формування громадської думки в дусі неприйняття домашнього насильства та сприяння правоохоронним органам у боротьбі з злочинними проявами у сімейно-побутовій сфері.

Анотація

У статті констатовано, що провідну роль у віктимологічному запобіганні домашнього насильства має відігравати запобіжна діяльність щодо потенційних жертв, тобто нейтралізація віктимогенних детермінантів. Теорія віктимологічного планування та прогнозування є закономірним результатом розвитку віктимологічної думки у кримінології, яка спрямована на передбачення моделей віктимності жертв різних видів кримінальних правопорушень на основі аналізу ситуації у минулому, в умовах сьогодення й про якісні й кількісні характеристики у майбутньому.

Грунтуючись на таких основоположних ідеях, з урахуванням стратегічних цілей кримінологічної політики охорони сім'ї, а також реформування органів правопорядку на основі застосування ризик-орієнтованих підходів та інформаційно-аналітичної діяльності, задля вирішення основних завдань відповідної політики запропоновано методичні основи віктимологічного прогнозування, що полягає в оцінці тенденцій змін криміногенної обстановки на основі системного аналізу стану злочинності у сімейно-побутовій сфері та перспектив її розвитку під впливом військових, політичних, економічних і соціальних процесів та з урахуванням інших

глобальних подій, які можуть виникнути у XXI ст., а також з огляду на досвід наукового осмислення правових і соціальних засобів впливу на злочинність та мінімізації її наслідків, з визначенням завдань гілок влади щодо усунення чинників віктимізації суспільства, профілактики злочинності та запобігання домашньому насильству, запропоновано створити систему віктимологічного моніторингу жертв домашнього насильства, спрямовану як на зменшення впливу негативних соціальних чинників віктимізації, так і активізацію захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень (зменшення рівня віктимності).

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, віктимологія, жертва, потерпілий, кримінологія, запобігання, правоохоронні органи, поліція.

Tychyna D. M. Victimology measures to prevent domestic violence

The article states that the leading role in victimological prevention of domestic violence should be played by preventive activities against potential victims, i.e. neutralization of victimogenic determinants. The theory of victimological planning and forecasting is a natural result of the development of victimological thought in criminology, which is aimed at predicting patterns of victimization of victims of various types of criminal offenses based on the analysis of the situation in the past, in the conditions of the present, and about qualitative and quantitative characteristics in the future.

Based on such fundamental ideas, taking into account the strategic goals of the criminological policy of family protection, as well as the reform of law enforcement agencies based on the application of risk-oriented approaches and information-analytical activities, in order to solve the main tasks of the relevant policy, methodological foundations of victimological forecasting are proposed, which consists in assessment of trends in changes in the criminogenic situation based on a systematic analysis of the state of crime in the family and household sphere and prospects for its development under the influence of military, political, economic and social processes and taking into account other global events that may arise in the 21st century, as well as taking into account the experience of scientific understanding of legal and social means of influencing crime and minimizing its consequences, with the determination of the tasks of the branches of government to eliminate the factors of victimization of society, prevention of crime and prevention of domestic violence, it is proposed to create a system of victimological monitoring of victims of domestic violence, aimed at reducing the impact of negative social factors victimization, as well as activation of the protective capabilities of potential victims of criminal offenses (reduction of the level of victimization).

Key words: domestic violence, family, victimology, victim, victim, criminology, prevention, law enforcement agencies, police

Список використаних джерел:

1. Тичина Д. М., Джужа А. О. Віктимологічний моніторинг сучасної кримінологічної ситуації. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. кругл. столу* (Київ, 28 трав. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 52–57.
2. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
3. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 2 (15). С. 93–96.
4. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33

5. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.
6. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства: монографія. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. 219 с.
7. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.
8. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
9. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
10. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко. 2014. 360 с.
11. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.
12. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.
13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
14. Джужа О. М., Тичина Д. М. Віктимологічне прогнозування криміногенної ситуації. *Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)* : матеріали наук.-практ. кругл. столу (Київ, 07 верес. 2022 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2022. С. 11–15.